

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 5

КОСІНЕНКО О.В.,
асистент

ГЕНДЕРНИЙ ФАКТОР В ТИЛУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ ТА В ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Жінка в суспільстві завжди відігравала провідну роль. Протягом століть в суспільно-політичній думці роль жінки то підвищувалася, то занижувалася. Але, незважаючи на це, гендерний фактор завжди був домінуючим, особливо зростала роль жінки під час соціально-політичних потрясень, якими були Велика Вітчизняна війна та післявоєнна відбудова.

У дослідженні ми звернемося до досить непростого часу нашої історії, а саме до 40-50 рр. ХХ ст., коли український народ вів кровопролитну війну і відроджував зруйноване нею господарство, долаючи при цьому труднощі не тільки економічного, а й соціально-політичного характеру.

В ході дослідження автор спробує розглянути:

– трактування поняття „гендер”,

– роль жінок у тилу та їх внесок у відбудову зруйнованого Другою світовою війною господарства країни.

Людство ніколи не існувало в світі, який був би індиферентний до статі, й боротьба за соціальну рівність полягала поряд з усім іншим у тому, щоб можливості людини якнайменше визначалися статтю. Був період, коли здавалося, що цього можна досягнути, законодавчо закріпивши за жінками і чоловіками рівні права на освіту, участь у всіх сферах суспільної діяльності та виробництва, на рівну оплату за рівноцінну працю тощо. Коли в середині ХХ сторіччя цей егалітарний шаблон був досягнутий, виявилось, що він залишає місце для фактичної нерівності та різних можливостей для чоловіків і жінок у всіх сферах життя.

Такий стан речей сприяв появі нової галузі наукових досліджень. Гендерні дослідження як самостійна галузь наукових інтересів з'явилися у світі порівняно недавно – близько 25 років тому – і до цих пір залишаються скоріше збірним поняттям для найновіших гуманітарних теорій – економічних, соціальних, політичних, лінгвістичних та інших, так чи інакше інтерпретуючих проблему взаємовідносин між статями і використовуючих термін „гендер“.

В основі гендерних досліджень лежить поняття „гендер“, яке до цього часу викликає багато дискусій і трактується по-різному різноманітними концепціями класичної феміністської теорії, соціологи гендера, гендерної психології, філософії тощо. Визначення цього поняття вперше з'явилося в наукових працях дослідників США (Гейла Рубіна, Е. Гідденса, Джоан Скот та ін.), де гендерні дослідження набули статусу офіційної освітньої та наукової дисципліни. На Заході цей термін почав своє існування в наукових працях менше 20 років тому і пов'язаний з іменами таких дослідників, як Юдіт Батлер, Е.Гросс, Тереза де Лауретіс, Майкл Кіммель та ін. На теренах колишнього СРСР широко відомі дослідники російської школи гендерних досліджень: С. Айвазова, Н. Абубакірова, О. Борошна, Т. Гурко, І. Кленіна, Т.Клименкова, І.Костікова, Л.Лунякова та ін. В Україні гендерні дослідження ще не набули визнання державними інституціями, відповідальними за розвиток науки, і підтримуються в основному зусиллями Програми розвитку ООН (ПРООН) і закордонними науковими фондами. Але сьогодні вже можна констатувати наявність в Україні наукової школи гендерних досліджень [10, 52].

Англійське слово „*gender*“ означає граматичний (чоловічий, жіночий) рід або вид у розумінні відношення до певного класу чи у людському суспільстві—до сімейної, родової традиції. Застосування цього поняття як терміну гуманітарного знання покликане відрізнити „соціальну“ стать (*gender*) від біологічної (*sex*) [14, 78].

У літературі існують декілька концепцій гендера. Це обумовлено як відносною „молодістю“ гендерного підходу, так і складністю самого феномена.

Американський соціолог Е.Гідденс у своєму підручнику (1989 р.) дає визначення гендера, на яке в основному спираються сучасні вітчизняні дослідники: „Якщо стать має відношення до фізичних, тілесних відмінностей між жінкою і чоловіком, то поняття „гендер“ зачіпає їх психологічні, соціальні та культурні особливості. Розмежування статі й гендера є фундаментальним, бо багато відмінностей між жінкою та чоловіком обумовлюються причинами, що не є біологічними за своєю природою. Якщо стать індивіда біологічно детермінована, то рід (гендер) є культурно та „соціально заданим“ [10, с.53].

Особливо яскраво проявляється різниця між чоловіком і жінкою під час соціально-економічних, політичних та воєнних потрясінь, бо чоловік і жінка по-різному відносяться до тих процесів, що відбуваються в суспільстві.

Жінка і війна... Про це не можна говорити без хвилювання. Мати, любляча дружина, турботлива сестра чи кохана – вона нарівні з чоловіком рішуче і відважно стала на захист Батьківщини в грізні роки воєнного лихоліття. Час безсилий ослабити пам'ять людства про мужність і непохитну стійкість людей, що піднялися на захист своєї Батьківщини. Великий внесок у перемогу над фашизмом внесли жінки, які стали на захист своєї Батьківщини.

Жінки зробили безсмертний подвиг в ім'я Батьківщини в тилу країни. Долаючи найбільші труднощі воєнних років, не жалюючи сил, вони робили все, щоб забезпечити фронт тим, що було потрібне для перемоги над ворогом. Жінки збирали кошти до фонду оборони країни, продукти і одяг для постраждалого від окупантів населення, ставали донорами. Протягом війни жінки тилу тримали зв'язок з воїнами Червоної Армії, проявляли постійну турботу про них і їх сім'ї. Посилаючи воїнам подарунки, патріотичні листи, вони надихали захисників Батьківщини на нові бойові подвиги.

Про бойові і трудові подвиги жінок написано багато книг, нарисів, документальних повістей, журнальних і газетних статей. Вже в роки Вітчизняної війни були написані перші сторінки історії про внесок жінок в захист Батьківщини. Ратні і трудові подвиги жінок знайшли освячення у ряді робіт, в перше повоєнне десятиліття. Але, проте багатьом з них були властиві істотні недоліки, пов'язані перш за все з обмеженістю і заідеологізованістю джерел тих років.

Відомо, що в перші місяці війни Радянський Союз втратив близько 75 % військової та економічної могутності. Особливо важко відобразилася на економіці втрата важливих економічних районів країни на початку війни. В результаті окупації ворогом значної частини радянської території країна позбулася території, на якій до війни вироблялося 68% сталі, 60% алюмінію, 62% вугілля. Шляхом величезних зусиль до 1942 року СРСР став виробляти більше зброї, ніж Німеччина. По всій країні звучали гасла "Все для фронту! Все для перемоги!" [9, с.174].

Із наведеної нижче таблиці можна побачити, що число жінок зайнятих на виробництві постійно зростало і за 5 років їх виросло більш ніж в 1,5 рази [12, с.76].

Роки	1940 р. в тис.	1945 р. в тис.	У % до 1940 р.
Всього людей зайнятих у виробництві	47520	52820	111
Чоловіків	35550	34210	96
Жінок	11970	18610	156

Жінки оволоділи і такими професіями, які раніше були під силу лише чоловікам: у 1939 році тільки в металообробній промисловості близько 50 тис. жінок працювали токарями, 40 тис. – слюсарями, 24 тис. фрезеровщицями, 14 тис. інструментальщицями і т.п. Заклик до жінок – замінити чоловіків, що пішли на фронт, зустрів у них гарячий відгук. Сотні тисяч дівчат і жінок добровільно приходили на виробництво. Наприклад, на Дніпропетровщині вже на 2 липня 1941р 6173 жінки-домогосподарки замінили своїх чоловіків. 1369 жінок стали трактористами, 328 комбайнерами [8, с.57].

Притік жіночої праці в промисловість країни за рахунок домогосподарок зростав з місяця в місяць. До жовтня 1944 року жінки склали 45% всіх працівників країни. Про збільшення частки жіночої праці серед кваліфікованих працівників можна судити з наступних даних (у %) [15, 41]

Основні професії кваліфікованих працівників	На початок 1941 р. (%)	В кінці 1942 р.(%)	На 1945р.(%)
Серед машиністів парових машин	6	33	51
Серед машиністів компресорів	27	44	58
Серед токарів по металу	16	33	58
Серед зварників металу	17	31	67
Серед слюсарів	3,9	12	54
Серед ковалів	11	50	69
Серед шоферів автомобілів	3.5	19	45

Багато жінок прийшли в галузі, що виробляли оборонну продукцію. Так, до кінця 1942 року в найважливіших галузях оборонної промисловості жінки склали від 30% до 60%. Із приходом великої кількості жінок на виробництво важливого значення набуло навчання їх професіям і підвищення виробничої кваліфікації. Багато трудівниць опановували нові професії на робочому місці. Більшість дівчат і жінок набувала робочої кваліфікації на короткочасних курсах.

Трудівниці України одними з перших закликали: „Усе для фронту, все для перемоги!“. Заступивши чоловіків за верстатами, у вибоях, біля мартенів, за кермом автомашин, вони активно створювали фонд оборони, передавали особисті заощадження на будівництво літаків, танків, іншої бойової техніки.

Значний внесок жінок у відбудову народного господарства визволених від загарбників районів України. Серед жіноцтва Донбасу ширився рух за оволодіння гірницькими професіями. Перша жіноча бригада у Горлівці на шахті № 19-20, очолювана М.С. Гришутіною, своєю працею завоювала звання фронтової. 10 квітня 1943 р. відбувся зліт дівчат-гірничок Горлівського району, на якому було прийнято звернення до всіх жінок і дівчат Донбасу із закликом йти працювати на шахти. Заклик горлівських дівчат підхопили жінки всього Донецького басейну. На шахти прийшли тисячі молодих патріоток. Якщо в кінці 1943 р. на шахтах Донбасу жінок було 15%, то до квітня 1944 р. кількість їх подвоїлась. У цей час серед шахтарок поширився рух за звання майстра вугілля. До 1 травня 1944 р. звання „Майстер вугілля в дні Вітчизняної війни“ було присвоєно 4300 гірничкам Донбасу. На шахтах і машинобудівних заводах вугільної промисловості працювали 184 жіночі молодіжні бригади [1, с.459]. Відбудовували жінки й господарство Криворізького залізничного басейну.

Страшну картину представляв собою Кривий Ріг після звільнення: все місто лежало в руїнах. Для оцінки масштабу руйнувань, завданих місту була створена „Державна комісія по виявленню шкоди нанесеної місту“, куди увійшли провідні спеціалісти всіх галузей народного господарства. Збитки, нанесені місту, були оцінені в 381 млн. крб. У місті було знищено корпуси металургійного і коксохімічного заводів, заводу „Комуніст“. Із 77 шахт 54 були зруйновані на глибину 6-12 метрів. Із 131 підзем-

ної машини було підірвано 56, пошкоджено 18 і затоплено 42. Знищено 1733 житлових будинки, 406 тис. м. кв. культурно-побутових об'єктів, 851 тис. м. кв. промислових об'єктів. Зруйновано КРЕС, знищено все устаткування. За роки війни в шахтах накопичилося 18 млн. м. куб. води [11, с.49]. Але найважчими були людські втрати. Після звільнення міста у ньому налічувалося 19 тис. працездатних чоловіків [5, с.60]. На пустуючі місця прийшли жінки. Так поряд із Леонідом Студентовим самовіддано працювала його дружина, сестра і дружина його брата. Вони створили сімейну бригаду на рудні ім. Дзержинського [4, с.24].

На багатьох керівних посадах у той час також були жінки. Так, наприклад, першим, після визволення головою Дзержинської районної ради була Олена Пилипівна Спінякова, а секретарем виконкому – Анастасія Петрівна Хохол [4, с.23]. Немала заслуга цих жінок у тому, що у березні 1944 року Дзержинський район Кривого рогу було нагороджено перехідним Червоним прапором Народного Комісаріату Оборони [8, с.307].

На всю країну став відомий трудовий подвиг криворізької дівчини Надії Єгорової. Покинувши тиху роботу паспортистки, вона стала муляром у „Криворіжбуді“. Згодом створила і очолила бригаду із конторських дівчат. Ось як описувалась їх робота у газеті „Червоний гірник“: „Баяніст вибився із сил, награвуючи у найшвидшому темпі найстрімкіші марші, і все-таки не встигав за ними. Забувши про все на світі, дівчата працювали так, що навіть облич їх не можна було роздивитися. Снували засмаглі руки, рябіли картаті хустки. А день видався жаркий, і сонце пекло нещадно. Хотілося пити. Та дівчата не відривалися від роботи...“ [2, с.2]. За самовіддану працю бригада була нагороджена Почесною грамотою ЦК ВЛКСМ.

20 травня 1944 року у газеті „Комсомольська правда“ було надруковано звернення робітниці Ф. Шостак „Соромтесь, дівчата“. Надія відгукнулася на заклик: „Дорогі подруги! Займайте свої місця на найбойовитіших ділянках відродження улюбленого Криворіжжя!“ Дівчина опанувала професії скрепериста, бурильника. Знову вийшла в передовики, стала бригадиром комсомольсько-молодіжного колективу. За нею пішли на нелегку чоловічу роботу в шахту інші дівчата. 28 травня вони вперше вийшли на зміну. Бригада Н. Єгорової відповіла на заклик бригадира

Уральського танкового заводу Є.Агаркова про суміщення професій і викликала його на змагання. Бригада активно впроваджувала комплексний метод організації праці. Скреперистка, наприклад, могла замінити слюсаря, слюсар міг працювати бурильником, а бурильник закладати вибухівку, не вимагаючи спеціального зарядника. Невдовзі їх праця почала давати результати. 7 червня бригада Н.Єгорової виконала норму на 510 % [6, с.111].

Іще один приклад: Євгенія Петрівна Губенко. В 1944 році Жені Богдан (дівоче прізвище Євгенії Петрівни) йшла двадцять друга весна. Дівчина була конторським працівником, вела облік наявних робочих рук. Потім, як і Надія Єгорова створила жіночу бригаду із ровесниць. До бригади входили юні криворіжанки Майя Юріна, Тетяна Топол, Ніла Сальнева, Віра Калюжна та інші. Почали із збирання матеріалів. Щебінь від руїн йшов на фундамент майбутніх споруд. В зруйнованих складах знаходили інструмент. А ще — збирали в населення, що в кого знайшлося: сокира, пила чи молоток.

Першою почали відновлення шахти «Балка». Копали канали під фундамент, носили камінь, цеглу. Щоб зробити дранку для штукатурки, самі розпилювали великі колоди (пилорами ще не було), розщеплювали на тонкі щепи. Цвяхи відшукували на згарищах або робили з дроту. Виконання по дві, дві і з половиною норми виробітку стало звичним в бригаді. А в дні трудових вахт на честь перемог на фронті молоді будівельниці давали по три і більше норм [3, с.2].

На відбудову потяглася молодь із сіл. Так, на криворізькому заводі гірничорудного обладнання „Комуніст“ працювала бригада молодих формувальниць із Кіровоградщини. Дівчата виконували норму на 185 %. Особливо відзначились Уляна Акулова, Марія Гаврилова, Анастасія Колеснікова, Віра Лисенко [7, с.91].

Вперше в історії металургійної промисловості стали до вогненних печей Маріупольського заводу ім. Ілліча молоді дівчата Агнеса Бакаєва, Марійка Портало, Віра Святченко, Тамара Толмачова. Вони по 12 годин варили сталь. Перші відремонтовані після приходу дівчат на завод танки вирушали на фронт із напсом на звареній ними броні: «Відповідь іллічівців».

Самовіддано працювали жінки та дівчата на відбудові Харківського тракторного заводу. 28 жовтня 1944 р. з відбудованого конвеєра зійшов перший трактор, зібраний молодіжною бригадою Марусі Білінської [13, с.58].

Особливо значною була питома вага жіночої праці у сільськогосподарському виробництві. „У труді, як у бою!“. Під таким гаслом працювали жінки України, які на кінець війни становили майже 92% трудівників аграрного виробництва. Так, доярка племінної ферми колгоспу „Червона зоря“ Лебединського району Сумської області М.Х. Савченко, яка у післявоєнний період була двічі удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці, разом зі своєю подругою Параскою Клименко зуміла перегнати під час евакуації череду корів лебединської породи у Саратовську область. 104 повернені після війни корови стали основою нової ферми у зруйнованому фашистами рідному селі. Трактористка П. Ангеліна разом зі своєю бригадою вже в листопаді 1941 р. працювала у Будьоннівській МТС Теректинського району в Казахстані. Вирощування високих урожаїв у степу, підготовка основи для нового багатого врожаю на казахській землі – це було бойовою ділянкою фронту дівчат з України. У 1945 р. в Україні жінки очолювали 645 колгоспів, 389 тракторних та майже 13 тис. рільничих бригад, близько 6 тис. ферм, понад 19 тис. жінок сіли за кермо трактора. Молоді жінки М.Д. Шолар та Г.І. Буркацька у 1944 р. стали організаторами колгоспного виробництва на Одещині та Черкащині. У повоєнні роки вони за самовіддану працю двічі були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Новатори вирощування високих урожаїв Г.Д. Кошова і О.С. Хобта закликали молодих трудівників села відродити довоєнну славу п'ятисотенниць України. Цей заклик підхопили сотні буряководів. Не відставали і довоєнні трудівниці, зокрема, ланкові О.К. Диптан, Н.Г. Заглада, М.Л. Фастова [1, с.460].

Сказали вагоме слово і жінки-науковці. Так 1944 р. вони склали 46,6% працівників Академії наук України. Їхні розробки охоплювали різні сфери. Особливих успіхів жінки досягли в медицині. Наприклад, співробітник Інституту клінічної фізіології, член-кореспондент АН УРСР О.І. Смирнова успішно розробляла проблеми зниження смертності від спричиненого ранами сепсису. Ще під час війни, у 1944 р., їй присвоєне звання заслуженого діяча науки УРСР, а в 1951р вона обрана академіком АН УРСР.

Жінки-трудівниці за власні кошти купували бойову техніку для фронту. Евакуйована з Миколаєва на Урал Роза Михайлівна Шасоліна та її подруги купили на Уралмаші танк і назвали

його «Бойова подруга». 8 березня 1943 р. танк було передано землякові Розі фронтовикові К.І. Байді. В боях на Курській дузі танк згорів, а за щасливим збігом обставин екіпаж залишився живим. Дізнавшись про це, жінки знову зібрали кошти і купили новий танк. 2 липня 1944 р. друга „Бойова подруга“ була вручена бойовому екіпажу К.І. Байди. На новому танку червоноармійці 27 липня 1944 р. переможно пройшли вулицями Львова.

Учасниця громадянської війни Марія Йосипівна Орлова в 1944 р. внесла свої збереження на будівництво танка і звернулася до Верховного Головнокомандуючого передати його з'єднанню, де воює її син Василь. 12 березня 1945 р. танк „Мати-Батьківщина“ прибув до гвардійського механізованого корпусу, яким командував полковник В.Ф Орлов. Після битви за Берлін і визволення Праги цей танк, Т-34-85, встановлено в Берліні на постаменті біля будинку, де 8 травня 1945 р. було підписано акт про беззастережну капітуляцію німецької армії.

Особливою, не менш патріотичною, сторінкою літопису боротьби за збереження народу була материнська турбота про долю дітей, які втратили батьків. До серпня 1945 р. в Україні лише на обліку було 162 тис. сиріт та майже стільки напівсиріт, діяв 91 дитячий будинок. Тут працювали, в основному, жінки, які оберігали дітей від голоду і холоду, підтримували їхнє здоров'я, моральний стан. Сиріт приймали у сім'ї, брали під опіку, на колективний та індивідуальний патронат. В Україні з цим почином у травні 1943 р. виступила колгоспниця артільі „Комунарка“ Ворошиловградської області О. Гайдамака, взявши на виховання п'ятеро сиріт. А жителька м. Ромни Сумської області Олександра Аврамівна Деревських виховувала 48 дітей різних національностей, за що нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Про цю родину широко повідомляла преса, режисер О. Слісаренко створив документальний кінофільм „Роменська мадонна“, який демонструвався на Міжнародному кінофестивалі в Лейпцигу. Подвиг Олександри Аврамівни набув міжнародного значення. Померла О.А. Деревських у 1959 році. На надмогильному пам'ятнику, спорудженому дітьми, напис: „Земний уклін тобі, Наша незабутня. Ти – наша совість, наша молитва, мамо!“ і список усіх дітей. Отже, навіть у такий непростий час, жінка не забувала свого основного покликання: бути Матір'ю. Про це

свідчить такий факт: На 1 січня 1945 року лише в Дзержинському районі м. Кривий Ріг народилося 447 дітей. 280 жінок було нагороджено орденом „Материнська слава“ [4, 24]

Роль жінок в роки Великої Вітчизняної війни в тилу та перші повоєнні роки важко переоцінити. Жінки воювали на фронті та відбудовували зруйноване війною господарство поряд з чоловіками. Але вносили в цей процес соціально-психологічні риси, які притаманні лише жінці: підвищену відповідальність, наполегливість, завзятість та духовність.

Список літератури

1. Безсмертя. Книга пам'яті України 1941 – 1945. / За ред. П.П. Панченка. – К., 2000. – 908 с.
2. Борщова Є., „Як Надія Єгорова...“ // Червоний гірник. – 1980. – №249 – С. 2.
3. Брюханов В. // Червоний гірник. – 1980. – №249. – С. 2.
4. Бухтияров В. Устремлённость. Книга очерков к 60-ти летию образования Дзержинского района Кривого Рога. События. Время. Судьбы людские. – Кривой Рог, 1996. – 226 с.
5. Воронова Т.П. Місто – центр – район. Книга нарисів до 60-ти річчя Центрально-Міського району Кривого Рогу. – Кривий Ріг, 1996. – 127 с.
6. Гиричук М.К., Хоцкий Н.А. Руда и люди. – Днепропетровск: Промінь, 1967. – 191 с.
7. Горяний В., Кан Д. Арсенал Кривбасу. Нариси з історії заводу. – Дніпропетровськ: Промінь, 1967. – 211 с.
8. История городов и сел Украинской ССР. В 26 т. Днепропетровская обл. – К., 1977. – С.65-69.
9. История СССР. – М.: 1973. – Т. 10. – С.473.
10. Лобанова Л.С. Теоретичні засади гендерного аналізу сфери науково-технічної діяльності // Наука і наукознавство. – 2001. - №3. – 52-54 с.
11. Лысенко И.Э. Возрождение Криворожского железнорудного бассейна // Вестник АН Каз.ССР. – 1946. – №12 (21).
12. Мурманцева В. С. Советские женщины в Великой Отечественной войне – М., 1974.
13. Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Х.: ОВС, 2003. – 544 с.
14. Шабурова О.В. Гендер // Современный философский словарь. / Под ред. В.Е. Кемерова и др. – М.: Панпринт, 1998. – С.177-180.
15. Шмелева А. Ф. Советские женщины в Великой Отечественной войне – М., 1972.